

УДК 811.21.161.2'196.8

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.07

ГРИНА ЗЕЛЕНЕНЬКА,

кандидат філологічних наук

(м. Вінниця)

Метафоризована флористична символіка в дисидентській поезії Василя Стуса й Тараса Мельничука

Вірші Василя Стуса й Тараса Мельничука, написані у 70-80-х роках ХХ століття, стали символами інтелектуального дисидентського спротиву. Образи рослин у цих віршах – традиційні образи-символи українського буття, вони стали основою колоритних метафор, кодами руху опору. Поезія в'язнів сумління, Василя Стуса й Тараса Мельничука, лавреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, долі котрих були пов'язані з Поділлям та з Зоною 36, багата флористично, зацікавлює своєю екзистенційністю. Двоєдність «людина – природа» стала вдалою опозицією оспівуванню науково-технічного прогресу, у дискурсі тюремної поезії продублювала номен «Україна», стала її смисловою домінантою.

Ключові слова: образ, символ, флористична метафора, екзистенція, дисидентська поезія.

Традиційні образи-символи українського буття стали основою колоритних метафор у поезії учасників руху опору, в'язнів сумління, Василя Стуса й Тараса Мельничука, лавреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, долі котрих були пов'язані з Поділлям та з Зоною 36. Особливими серед корпусу образів ліричної імпреси двох поетів є флористичні символи (двоєдність «людина – природа» була традиційною опозицією оспівуванню НТР у дискурсі шістдесятників-конформістів та шістдесятників-нонконформістів), що в тюремній ліриці ставали дублетами України, її смисловими домінантами. Огляд метафоричної форми й міфосемантики образів природи у своїх розвідках про Василя Стуса й про Тараса Мельничука здійснили Микола Жулинський, Володимир Моренець, Святослав Кут, Євген Баран, а тому явище потребує конкретизації й опрозорення.

Корпус образів системи «людина – природа» є константною двоєдністю українського світогляду, символізація ландшафтних просторів України й фольклоризація окремих найпоширеніших видів флори у віршах дисидентів поступилася опозиціям: «людина – цивілізація» та «природа – цивілізація». Найуживанішими є ті

флористичні метафори, які розбудовані навколо образів-символів поля, степу, луку, саду, гаю, лісу, байраку, яру як градаційних флористичних сукупностей: «Хай життя – одне стернисте поле, / але перейти – не помину», «Гартуймося. Даремне віщунів шукати, мов чотири вітри в полі» [7, с.139] (Василь Стус); «... залишився в полі тільки стогін», «Попереду дике поле / а позаду яр...», «Ви ліси князеві...» [4, с.102] (Тарас Мельничук). Традиційні відфольклорні форми метафоричних образів й васальні постійні епітети властиві поезії Василя Стуса й Тараса Мельничука 60-х років, а екзистенційні – табірним віршам; найближчою до Стусової інтерпретації флори в контексті «самособоюнаповнення» є збірка Тараса Мельничука «Князь роси», відзначена Національною премією імені Тараса Шевченка.

Сад як сукупність вельми прикметний для опальних поетів, він стає пов'язаним із ініціаціями, із формами вираження: «Осінній сад / Свої обтрусить зорі...», «Карокорі сади / судомляться од земного крику...», «Посоловів од співу сад, / од солов'їв, і од надсад. / І од самотньої свічі, / і од жалких зірок вночі...», «... і кругла саду ліпота...» (Василь Стус) [7, с.51]. Вихід у сад перетворюється на магічну дію, враження якої підсилюють повтори: «... вона вийшла в сад / щоб я не побачив...», «Вийду вранці у сад / вийду ввечері в сад/ а саду наче нема» (Тарас Мельничук). Твірною формою метафори найчастіше є саме стрижнева в висловлюванні морфологічна форма, зокрема, морфологічно-семантична категорія дієслова, іноді вдало підсилена перелічуваннями: «Йде середина літа. / Якраз над нашим городом, / над яблунями ... / над карликовим вишником, / висадженим пару літ тому / над твоєю осамотілою голосовою» [7, с.49] (Василь Стус).

Твірною світу, в якому росте українець /геній /син у Василя Стуса є яблуня, а в Тараса Мельничука – груша: «Ти творишся, синочку мій, у світ. / Ти творишся і жebониш, як бджілка / на яблуні крислатій, що з причілка до тебе похилає пасма віт. / Так тонко пахне яблуневий цвіт!» [7, с.133] (Василь Стус), «Іди-іди, бо ти є добра груша, / бо ти поранена осою в золоте, / бо під тобою скрушно й відчайдушно / малий Шевченко дніє і росте...» [3, с.35] (Тарас Мельничук).

Метафоричний образ поля в поезії дисидентів пов'язаний із ностальгійними явленнями свободи: «Я з вітром вирвусь – і на степ», і тут же: «Я вже на волі, раз почув, як в полі бродить круглий шурхіт / молочаїв, суріш і грициків і стежка геть до лісу стелеться» [7, с.113] (Василь Стус). Стусове поле – виплекане в колористиці, сине, через яке передається семантика свободи (стійка асоціація тут простежується з небом, котре є недосяжним для режиму, що підтверджує поезія «У цьому полі, синьому, як льон...»): «У цьому полі, синьому, як льон, / де

тільки ти і ні душі навколо, / уздрів і скляк: блукало в тому полі / сто тіней. В полі, синьому, як льон. / стояти. Тільки тут. У цьому полі, / що наче льон. І власної неволі / спізнати тут, на рідній чужині» [7]. Поле сприймається як ініціація в позиціонуванні ідеї твору (у фіналі медитативної замальовки): «Здичавів дух і не впізнає тіла / у цьому полі, синьому, як льон» [7, с.145].

Поле Тараса Мельничука транслюється як символ свободи й ностальгії за рідним краєм покрізь образ-символ матері, котру ліричний герой просить у поезії «Мамо...»: «Мамо, / підіть, будь ласка, у поле / зловіть за крильця / чи за ніжку / волю / і пришліть мені у конверті» [3, с.29]. Символ чорного поля в дисидентській поезії Василя Стуса «Безмежне, чорне, вигоріле поле...» [7] – маркер насильницької смерті, війни, підсилений риторикою звернення до анімізованого простору поля, а також кільцем:

Безмежне, чорне, вигоріле поле,
пооране, у вирвах і ярах.
Куди не глянеш – порожньо і голо:
оце крайобраз твій, мій вічний шлях.
Оце, душе, твоя сумна арена,
оце твій простір, пориве тугий.
Ти знову наvertsаешся до мене,
хоча вже з біса збридів, дорогий.
Ані душі, ні просвітку довкола,
немов усесвіт смертю перепах.
Безмежне, чорне, вигоріле поле,
прооране, у вирвах і ярах [7, с.83].

У віршах Тараса Мельничука знаходимо елементи загадки й відгадки про життя і смерть в оформленні ліричної оповіді про поле: «А чому роса червона на траві? / А чому замовкли косарі? / Бо не всі у поле вийшли до зорі, / бо не всі живі... Не всі живі...» [3, с.59]; «Ця стерня не коле – / стелить сизокрило. / Це прокволе поле / полином вродило. / Скільки збіжжя перевіять довелось!.. / Сіють чорнопері...» [4, с.49]. У «Князі роси» поле виступає символом фатуму: «Забудь своє поле і горе / і вези туман з України / поза синє море» [3, с.90], за цією символізацією з'являється інша, контрадикторна – поле (у значенні – степ) стає символом орди: «... наточили шанців / наварили куль / попереду дике поле / а позаду яр / і життя перекотиполе / і брат яничар» [3, с.68].

До поетикальних інструментаріїв Василя Стуса й Тараса Мельничука увійшли такі назви трав (літературні та діалектні): льон, рута, м'ята, полин, повій, пижмо, чебрець, кропива, ковила, сон-трава, осот, бур'ян, щиряця, бугиля, молочай, суріпа, курай, перекотиполе,

тирлич та ін. Вони згадують такі квіткові рослини: ружа (троянда), ромашка, шовкова косиця (білотка, едельвейс), бриндушки (шафран), барвінок, чорнобривці, соняшник (сонях), фіалка, незабудка та ін. Серед назв кущових рослин: калина, афіни, горобина, малина, бузок (без), шишина, йошта, багульник, терен, глід; дерева – дуб (нелинь), верба (шелюга), модрина, кедр, липа, тополя (осокір), яблуня, сосна, вишня, каштан, трепета (осика), береза, осика, акація, клен, жерделя і мореля (абрикос), жостір (крушина), свидина (кизил) та ін.

Флористичні символи, які допомагають розширювати екзистенційну площину у віршах Василя Стуса, домінують над власне номенами флори, що ними насичені вірші Тараса Мельничука: «Цвінуть волошки в золотому житі», «До смертного дрожу бачу – тополя до мене біжить» [7, с.54], «І над смарагдом луки сяє мак» [7, с.125], «Ще й до жнив не дожив, / ані жита не жав, не згубив, не лишив. / І не жив. І не жаль», «На колимськiм морозі калина / зацвітає рудими слізьми...» [7, с.109]., «Занадто далеко. Занадто ген-ген, / де в леготі-віті кучериться клен...» [7, с.39], «І в беззвучності глибокій / Мріє лілія струнка», «Ущухлим світлом сяють вишні / опівнічні...» [7, с.71]. Найпитомішою для екзистенційно-спазматичної поезії Василя Стуса серед флористичних образів-символів є стигла калина (червона), вона інкрустує символ України, додана до образів емоційних станів (біль, туга, горе): «Ще видиться: чужий далекий край і серед степу, де горить калина – могила. / Там ридає Україна над головою сина: прощавай» [7, с.82].

Ботанічні назви, до яких, утворюючи метафору, апелює Тарас Мельничук, – родові та видові назви, що сприймаються як художні узагальнення: «сині трави», «затемнення дерев», «дерево Зорі», «залізне дерево», «симбір-дерево / то виринає / то потопає» [3, с.18]; «душа морозу плаче квітами», «ідуть по березі дерева» [3, с.54], «дзвіночків сині вії», «на ґратах / горицвіт зірок / у синьому горщику / несе янголам борщику» [3, с.27]. Серед флористичних символів у віршах Тараса Мельничука ступенево метафоризуються такі: вишня, тополя, трепета, верболіз, шишина, хміль, калина, мак, ромашка, соняшник, ружа, волошка, рута, конюшина, ковил, лопух, нехворощ, перекотиполе, м'ята, жито, петрушка, картопля, цибуля, капуста, морель, яблуко, полуниця.

Ойкуменічне місце у флористичній картині Мельничукової України займає образ маку: він є місцем магічної дії, спогадом, кров'ю, знаком: «По червоних маках я читаю слід / тих, кого в байраках / загубили коні» [3, с.63], «Земля сидить під червоним маком / булавою / марить», «плачуть маки» [3, с.32]. Цікавими є метафори, пов'язані з

образами злакових культур: образ зерна, колоска, пшениці переосмислені на основі семи росту, народження, появи життя, спорідненості з головним солярним символом, тут знову бере участь семантична опозиція макро-мікро: «комбайн не спить під колоском», «між двох чужих став колосок / пшеничний або житній і не замкнувся / у собі – заповнів і всі знайшли/ свою тут батьківщину» [3, с.45], «а з мене – ні дрібки пшона», «Трепетне пшеничне зерно / іде дитятком на руках», «не обпечешся ні пшеничним зерном» [4, с.104]. Отже, колосок, пшениця – не лише національна атрибуція, це формант батьківщини. Синонімізованими є номени пшениці, колоска, зерна, хліба. Флористична метафора допомагає портретувати та пейзажувати образи. Так з'являються «синьоволошковий скіф», «ці очі / зелені як трава (бо травною стануть)», «грона соборів» [5, с.123].

Флора включена в цілий дискурс смерті: «Убите зілля – / довге зілля ночі», «Калина не вернулася / чи то з весілля / чи з випроводин», «Квітами людей хоронять», «Нема коріння / нема насіння / нема пагіння», «...в зеленій нехворощі / спить козак з конем» (Тарас Мельничук) [3, с.102]. У поезії «Посадити деревце» зі збірки «Веселий цвинтар» Василь Стус описав «заходи по естетичному вихованню ув'язнених», де іронія – лише дошкульне тло системи, а квіткова флора – певний порятунок: «Посадити деревце – / залишити про себе найкращу пам'ять. / І вони стали висаджувати вздовж колючого дроту / квіти, кущі, дерева. / Дикий виноград обснував гострі шпичаки, / розвісив лапате листя / і навіть попускав синюваті грони, / повився повій, / трублячи в поблідлі сурми ніжності. / Коло горожі порозпускались / такі півники, півонії, жоржини, / що заберуть очі і не повернуть» [7, с.98].

Поєднання «макро» й «мікро», узалежнення більшого від меншого, неелементарного від елементарного – характерний прийом для поезії збірок «Веселий цвинтар» (Василя Стуса), «Князь роси» (Тараса Мельничука): Рушай вперед. І добротою хворий, / розтань рососою димною між трав» (Василь Стус) [7, с.90], «...і заснула Україна в перекотиполі» (Тарас Мельничук) [3].

У флористичному просторі поезії Василя Стуса вирізняються хвойні породи дерев, найперше, сосна, а ще модрина (у світовій культурі вона є символом стійкості, безсмертя), вона екзистенційно явлена: «І куди не йду, куди не прагну – смерк сосновий мерзне угорі», «сосна із лісу випливла, мов щогла», «З горя молодою сосна спливає ніччю, ніби щогла...», «Виростає сосна зсередини, / Коле вітами в спину, в груди.. / Коле в скроні – / Напевно, буде / Вирувати душа розметана...»; «Загойдалась сосна / Впала, плазує, / Нещасна і в снах / Загин свій

чує...»; «І зголілі модрини кричали...»; «Горить сосна – од низу до гори». «Дві похнюплені сосни / смертну чують корч. / Кругом – мерці. І їхні сні / стримлять, як сосни, сторч» [7, с.87].

Вишня є індикатором зв'язку світів (цей образ, гадаємо, з'являється внаслідок відповідно етимології, походження слова: вишня – вишний). У першій збірці ключі образу – в межах українського міфосвіту: «Мене сонце несе, / мене вишні несуть на руках білосніжних, / бо я схожий на радість, бо я схожий на сум, / бо я вічно шукаю ніжності» [4, с.76]. На думку Тараса Мельничука – в'язня Зони 36, людина може перетворитися на статичну неживу природу – камінь, а далі (градаційно) – на дерево, боже дерево, а саме вишню: «А ти вже попіл / камінь / вишня» [3, с.88]. Донецьк у поезії Василя Стуса «Вся в жужелиці, поросі, вугіллі» постає в ретроспекція із акаціями, кленом, жерделями: «Старий колодязь, вичовгана корба, / акація обтята, сохлий клен», «лише жерделі ветхі у дворі журливо поколихуються» [7, с.98]. Верба – також підкреслено жіночий символ у віршах Василя Стуса, емоційно амплітудний, основа якого – журба: «А верба пустила / гарячі брости – в крик-зело...», «І верби в шумі втоплені...», «Он бач – верба – димочком тінь. / Ти ж тіні тіні тіні тінь», «а берег віри в чорноталі скрес, / лишивши тільки воду – тьяну й голу», «Дві посестри - верби рясні - / зажуру плетуть кучеряву» [7, с.104].

У віршах Василя Стуса осика переосмислена в євангельському ключі: «На вітрі палає осика / і сявом сходить цвинтарним / (вільготна феєрія туги, / хаплива мелодія мук)» [7, с.77], а в Тараса Мельничука – у міфологічному коді: «дух суниць у джмеля на устах / а може тут щось і не те / бо впало з трепети у став / сонця гніздо золоте...» [3, с.45]. Дуб пов'язаний із символікою козаччини: «Запорожець – нелинь-дуб / Край борів отаборився. / Дідьком гнаний, вітер нісся, / Шарпав крону, в дупла дув» «Кінь биту землю копірсає, / вітри у дубі шелестять, / нічна зірниця догоряє, / татари за горою сплять» (Василь Стус) [7, с.89]. Василь Стус персоніфікував дїброву: «І в холоді зітха сумна дїброва, / І невпізнанна бродить круговерть»; «Срібні тіні монотонні / Заколисують дїброву...» [7, с.67]. А Тарас Мельничук тяжіє до контрастів: «Завмира в снігових обіймах / Чорний дуб при санный дорозі». («В грудні гори – верблюди білі») [5, с.56]. Мельничукова метафора у міфологічному ключі, як протистояння смерті та життя, за допомогою кулеподібних рослинних символів (капусти, яблука), покладених на терези, має особливу дохристиянську естетику: «Мама на шальку до життя / кидають яблуко і голівку капусти / і життя переважає...» [3, с.35].

Використовуючи метафору, переносячи ботанічні назви, їхні частини на різні аспекти буття, на людину й навспак, Василь Стус і

Тарас Мельничук окреслили нові лексико-семантичні зв'язки, новий ракурс художнього відображення дійсності, ступеневу експресивну оцінку подіям доби реакції й світу природи, що став символом неспотвореності й герметичності, опозицій та пручання. Фітоніми, зосібна флористичні сукупності, асоціативно пов'язуються у поезії дисидентів із образом Батьківщини, з образами рідної хати, Гуцульщини, Донеччини, Поділля, родини, інтимних переживань, із осяянням. Стейкий асоціативний зв'язок фітонімів із абстрактними поняттями трансформують простір дисидентської поезії в полісимволічне ткання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. К.: Либідь, 2005. 664с.
2. Мельничук Т. Из-за грат: Поезії / Передмова О.Зінкевича. / Т. Мельничук Балтимор: Торонто.: Смолоскип. Ім. В. Симоненка. 1982. 83с.
3. Мельничук Т. Князь роси: Поезії / М.Жулинський. Князь роси: передмова. / Т. Мельничук. К.:Молодь.1990. 152с.
4. Мельничук Т. Несімо любов планеті: Поезії. Післяслово П. Скунца / Ред. П.Скунець. / Т. Мельничук. Ужгород: Карпати. 1967. 42с.
5. Мельничук Т. Чага: Поезії / Передм. Я.Дорошенка / Т. Мельничук. Коломия:Вік.1994. 176с.
6. Словник символів культури України / За загальною редакцією В.Коцура, О.Потапенка, М.Дмитренка. К.: Міленіум, 2002. 260с.
7. Стус В. Палімпсест: Вибране. / Василь Стус. К.: Факт, 2003. 432 с.

References

1. Voitovych V. Ukrainska mifolohiia / V. Voitovych. K.: Lybid, 2005. 664s.
2. Melnychuk T. Iz-za grat: Poezii / Peredmov O.Zinkevycha. / T. Melnychuk Baltymor: Toronto.: Smoloskyp. Im. V. Symonenka. 1982. 83s.
3. Melnychuk T. Kniaz rosy: Poezii / M.Zhulynskiy. Kniaz rosy: peredmov. / T. Melnychuk. K.:Molod.1990. 152s.
4. Melnychuk T. Nesimo liubov planeti: Poezii. Pisljaslovo P. Skuntsia / Red. P.Skunts. / T. Melnychuk. Uzhhorod: Karpaty. 1967. 42s.
5. Melnychuk T. Chaga: Poezii / Peredm. Ya.Doroshenka / T. Melnychuk. Kolomyia:Vik.1994. 176s.
6. Slovnyk symboliv kultury Ukrainy / Za zahalnoiu redaktsiieiu V.Kotsura, O.Potapenka, M.Dmytrenka. K.: Milenium, 2002. 260s.
7. Stus V. Palimpsest: Vybrane. / Vasyly Stus. K.: Fakt, 2003. 432 s.

Summary

Irina Zelenenka

Metaphorized floristic symbols in dissident poetry

Vasil Stus and Taras Melnychuk

The poetry of Vasil Stus and Taras Melnychuk, written in the 70-80s of the 20th century, became symbols of intellectual dissident resistance. The images of plants in these verses are traditional images-the symbols of Ukrainian being, they became the basis of colorful metaphors, codes of motion of resistance. Rich floral poetry of prisoners, Vasil Stus and Taras Melnychuk, laureates of the Taras

Shevchenko National Prize, whose fate was connected with Podillya and Zone 36, are interested in their existential. The doubleness of «man - nature» is transmitted by the successful opposition to the glorification of scientific and technological progress, in the discourse of prison poetry duplicated the nominium «Ukraine», functions as a semantic dominant.

Key words: image, symbol, floristic metaphor, existential, dissident poetry.

Дата надходження статті: «22» лютого 2019 р.

Дата прийняття до друку: «15» березня 2019 р.

УДК 821.161.2-31

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.08

НАТАЛІЯ КАРАЧ,

*аспірантка
(м. Тернопіль)*

Психопоетикальна система І. Вільде у повісті «Метелики на шпильках»

У статті аналізуються індивідуально-авторські особливості психопоетики І. Вільде у повісті «Метелики на шпильках», окреслюються художні шукання авторки у відтворенні дискретної психіки людини в час становлення її особистості як складної психічної структури, визначаються художні засоби і прийоми психологізації з метою відтворення моментальних зрізів свідомості персонажів, їхніх внутрішніх конфліктів, суб'єктивних вражень та екзистенційних станів, простежуються елементи психологічної метафоризації і символізації.

Ключові слова: *психопоетика, психічна структура, психологізація, екзистенція, метафоризація, символічність, жанр.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Ірина Вільде (Дарина Макогон) – видатна українська письменниця, творчий і життєвий шлях котрої тісно пов'язаний із Західною Україною. Народившись на Буковині, як особистість вона формувалася в національно-культурних умовах Галичини першої половини ХХ ст. Відтак її творчість органічно продовжила «потужну тенденцію до психологічного реалізму в українській літературі післяреволюційної доби» [3, с. 10] (Т. Бордуляк, О. Кобилянська, Н. Кобринська, М. Коцюбинський, О. Маковей, В. Софронів-Левицький, В. Стефаник,